

KÓHEGYI GABRIELLA**TUDOMÁNY, BABONA ÉS MISZTIKUM KARINTHY FRIGYES
PRÓZÁJÁBAN**

Karinty nevének hallatán valamiféle egyen mosoly kerül az emberek arcára: „Ja, Karinty? Az vicces!” Igen, Karinty vicces is. Holott írásaiból, kortársai feljegyzéseiből jól tudjuk mennyire fájt neki, hogy főként humoristaként tartják őt számon, hiszen ő saját magát elsősorban filozófusnak tartotta.¹ Humoreszkjeit legtöbbször megélhetési gondjai írták vele, hiszen valamelyik kávéházban egy-két óra alatt megírt vicces novella, gyors segítség volt az állandóan anyagi gondokkal küszködő írónak. Ő azonban ennél komolyabb, nagyobb tehetségű író és gondolkodó volt, bár ezen tulajdonságát valóban kevesen ismerik. Véleményem szerint Karinty humoráról, háborúellenességéről, filozófiai hajlamáról sokan és sokat írtak már, míg tudományszemléletéről kevesen és nem túl sokat. A kritikusok valahogy természetesnek tekintve ezt a jelenséget néhány mondattal elsuhanak a téma felett, néhány mondatban megemlítve azt. Tény: saját korában nem is ezért a tulajdonságáért szerették a Karinty műveket, talán nem ez volt az újdonságuk. Azt gondolom, a XX. század első három évtizedének embere ki volt éhezve mindenféle felfedezésre, akár tudományos volt akár nem. Nem valószínű, hogy a mindennapok emberét a tudományosság ténye érdekelte volna, hiszen minden újdonság maga volt a csoda. (A tudomány egyelőre misztikus jelenség is tud lenni.) Persze minden kornak meg vannak a maga szkeptikusai, akik úgymond szeretnek a dolgok mögé nézni. Ilyen ember volt Karinty is szeretett volna minden természettudományos újdonság mögé nézni, de talán nemcsak szkeptikus hajlama, hanem gyermeki lelkülete is hajtotta. Minden újdonság érdekelte, és írásainak nagy részében nem is tudja leplezni természettudományos érdeklődését.

Nem annyira a dolgok érdekelték, mint inkább a köztük lévő összefüggések. A megismerés legalkalmasabb modelljét a XIX. század végén éppen diadalútját járó természettudomány kínálta. A tudomány mint az általános fejlődés alapja és biztosítéka a századvég nemzedékének még kikezdehetetlen meggyőződése volt. Nemcsak az iskola sulykolta beléjük, hanem a mindennapokban helyet követelő újabb és újabb technikai csodák is, amelyek nemcsak a rossz tanuló Karintyynak, de az eminens Babitsnak is meghatározó élményei lehetettek. Karinty gondolatvilágának megértéséhez, értelmezéséhez elengedhetetlen a tudományról alkotott nézetét és ennek változásait közelebbről

¹ Úgy használnak engem, mint a krumplit először Európában – virágomat és gyümölcsömet (humor és vicc) tépik, a gyökérgumót (filozófiámat) eldobják. Az idézet Kosztolányi Dezsőné: Karinty Frigyesről c. könyvéből (1988) származik. 151. o.

megvizsgálni. Karinthy művészetének különös sajátossága, hogy megpróbálta a tudományt, a művészetet és a metafizikát egységbe állítani.

Karinthy tudomány-felfogásának fontosabb alapjai

Karinthy tudományfelfogásának két nagyon fontos alapja van: a pozitivistá tudomány illetve az analitikus lélektan. Célszerűbbnek találtam azonban az „alapoknál“ kezdeni, tehát számba venni azokat a forrásokat, fontosabb szellemi hatásokat, amelyek érhatték Karinthyt – figyelembe véve azt a tényt, hogy Karinthy nézetei korántsem redukálhatók ezekre, és azt is, hogy az őt ért hatások közül talán nem is ezek a legfontosabbak, de úgy érzene nem lehet mellettük szó nélkül elmenni.

Juhász Gyula szellemes megállapítása, miszerint: „*Karinthy freudista, de éppen úgy descartes-ista, spinozista, kantista és karinthysta is*”,² nagyon is megállja a helyét. Ugyanis Karinthy műveivel kapcsolatban nemcsak egy-egy hatásról beszélhetünk, hanem már kifejezetten hatásrétegekről. Ezért találtam legésszerűbbnek az elején, az „alapozásnál“ kezdeni. Ez pedig nem más, mint a *gyermek- és ifjúkori olvasmányélmények*, amelyek Karinthy tudományfelfogásában nagy szerepet játszottak. Leginkább a szépirodalomé a főszerep, de nem elhanyagolhatók a filozófiai olvasmányok sem. Első helyen nyilván a tudományos-technikai fejlődést népszerűsítő irodalom áll, Verne és Wells művei. Nagyon fontos megemlíteni, hogy ezekben a művekben már nemcsak a felvilágosítás és a kaland alkotja a regények lényegét, hanem a fantasztikum és az utópia is, mely életművét tekintve Karinthy számára meghatározó lett.

A következő réteget az *utópikus és ellenutópikus példázatok* adják, ezek jelentették számára a legvonzóbb műfaji mintát. Itt már nem is annyira a poétikai, mint inkább sajátos kozmológiai, világteremtő érdeklődésről van szó. Kétségkívül Swift *Gulliverje* (ellenutópiája), a különféle torz társadalmak szatirikus bemutatása volt a legfontosabb útravaló ezen hatásréteget vizsgálva. Karinthy tudományfelfogásának kritikai elemeit inspirálhatta Gulliver harmadik, Laputóba tett útjának története, amely a tudósok, a felvilágosodás „bajnokai” által megtervezett társadalom csődjét, és ami a legfontosabb a tudomány teljes haszontalanságát és képmutatását tárja elénk. De Swiften kívül az angol utópikus irodalom más művei is hatással lehettek rá: többek között Francis Bacon *Új Atlantisza*, vagy Samuel Butler *Erehwon* című regénye. Az „alaplíra” azonban Platon *Állama* lehetett. A filozófiai olvasmányélmények közül az újkori racionalizmus és kriticismus két meghatározó képviselőjének, Descartes-nak és Kantnak a hatása számottevő. Ezenkívül ismerte a pozitívizmust, az evolucionizmust. Olvasott Bergsonról, Diltheyről, Nietzsche-től, és később gyakran hivatkozott Schopenhauerre. Kérdés azonban, hogy mennyire ismerte

² Az idézet Veres András cikkéből származik (98. o.); a szerző Juhász Gyula egy 1924-es cikkére hivatkozik.

ezen szerzők műveit, hiszen kortársai közül többen feljegyezték, hogy Karinthy effajta ismereteit leginkább a „kávéház” szabadegyetemén sajátította el. Talán a pszichoanalízis és a relativitáselmélet volt a két utolsó természettudományos felfedezés, amit divatos társasági témaként népszerűsítettek Karinthy korában. Mindkettő szerepet játszott gondolkodásában, s a freudizmusról való ismeretei egyáltalán nem felszínesek. A lélektan lehetőségei különösen érdekelték.

A századfordulón úgy tűnt, hogy minden terület válságba jutott: a természettudomány, a filozófia, a szociológia és a pszichológia is. „S ugyanakkor soha ilyen mértékű kulturális expanzió, mint ekkor!” – írja Veres András Karinthyról írott cikkében. Részben pont a szellemi megújulás felgyorsulása okozta ezt a válságtudatot.

Karinthy eszmélkedése és írói tevékenykedése idején élte fénykorát a *pozitvista tudományfelfogás és -eszmény*. Ez már a komolyabb hatásrétegek közé tartozik Karinthy munkásságát illetően. Ez tulajdonképpen nem más, mint a tények és oksági összefüggések feltétlen tisztelete, a pontosan körülhatárolható módszer bővítése, a logikai és kísérleti úton való bizonyítás ellenőrizhetőségébe vetett hit. E kritériumoknak leginkább a természettudományok feleltek meg, így ezek szolgáltak mintául és mércéül. Ez egyben elősegítette, másrészt gátolta a különböző tudományágak fejlődését, mert az alap feltételezés az, hogy a tudományos módszer minden területen azonos, így a természettudomány módszerét és törvény-fogalmát alkalmazták a társadalomra és a pszichikumra is. Ez azért fontos, mert Karinthy nemcsak ebben a szellemben nőtt fel, de élete végéig kitartott mellette, néha súlyos kétségei ellenére is. A tudományt számára mindenekelőtt a természettudomány és a hozzárendelt technikai felfedezéseket jelentették. A felsorolt szigorú kritériumokat komolyan vette. A technikát tulajdonképpen a tudományos elmélet gyakorlati alkalmazásának és igazolásának tekintette. Többtucatnyi írása foglalkozik a repülőgéppel a filmmel, a gépekkel és már fiatal korában „feltalálta” magában a televíziót.

Karinthy és a kor tudományos diskurzusa

A korabeli társadalomtudományokhoz való kapcsolata már korántsem ennyire igenlő. Annak ellenére, hogy ezek is a pozitivista kritériumoknak próbáltak megfelelni, lehetőségeik korlátozottabbak voltak, s ez elég indok volt arra, hogy Karinthy a tudomány rangját ne adja meg nekik. Nem arról van szó, hogy ne ismerte és becsülte volna például a biológista- evolucionista szociológia eredményeit (gondoljunk csak a *Széljegyzet a majomperhez* című, 1925-ös írására)³, művei azonban gyakran ellentmondásosak arra vonatkozólag, hogy a tudomány illetékessége kiterjed-e az emberre vagy sem. Egyfelől elégedetlen a tudománnyal, amely nem tud mit kezdeni az emberrel, másfelől viszont

³ Magyarország 1925. július 21. In: *Az elátkozott munkás kisasszony* (1992)

semmitől nem tartott jobban, mint attól, hogy a szigorúan determinista szemléletű tudomány illetékessége kiterjedjen az emberre is.

Ez az ellentmondásos szemlélet teszi érthetővé, hogy Karinthy miért fordul az új irányzat, az analitikus lélektan felé. (Túl a személyes életrajzi okokon, barátai, majd a második feleség, Böhm Aranka Karinthyra tett hatására gondolok.) Talán azt az úrt látszott betölteni – egyelőre –, amit Karinthy a tudomány és az emberi lét kapcsolatában megállapított és kifogásolt. A freudi módszer összhangban volt a pozitivista tudományeszménnyel, hiszen a racionalista módszer megalkotásának és alkalmazásának az igényével lépett fel. És ami nagyon fontos: nem kívánt csupán elmélet maradni, hiszen a lélekelemző technika mintegy ellenőrizte és bizonyította az elmélet jogosságát. Az új irányzat éppen azon a területen – az emberi lélek tanulmányozásában – bizonyult sikeresnek, amely korábban hozzáférhetetlen volt a tudomány számára. Ez feltétlen nagy szenzáció lehetett nemcsak Karinthy, de egész gondolkodó nemzedéke számára. Új utakat nyitott meg előttük, és Karinthy maga igen hamar híve lett a freudista tannak, ám hamarosan ebben is csalódnia kellett.

1923. decemberében a Világ című folyóiratban jelent meg a *Macbethi jóslat* című cikke. Ez a cikk már részben a freudi tan ellen szól, és főleg az elmúlt évek történelmi tapasztalataira hivatkozik, a világháború alatt dühöngő tömeghisztériák okait keresi. Úgy látja, hogy a történekeért a lelkek befolyásolására is alkalmas szuggesztív technikák is felelősek. A Macbeth-jóslat az ún. önbeteljesítő jóslatokat szimbolizálja, amelyek szándékosan vagy öntudatlanul előidéznek azt, amit megjövendölnek. Karinthy szerint az analitikus terápia is ezzel a fogással él. A lélek befolyásolását a himlóoltáshoz hasonlítja, de a cikkben hangsúlyozza: „a méreg méreg marad akkor is, ha *ellenméregnek* használom”. Karinthyt ekkor már korántsem lelkesíti a tudomány megnövekedett hatalma, és a lélektan végső soron megtévesztőnek találja. Kiábrándult, és be kellett látnia, hogy az analitikus lélektan sem vesz tudomást az emberi akaratról, pontosabban alárendeli azt és kiszolgáltatottnak mutatja a tudat mélyén rejlő ösztönöknek. 1916-ban Karinthy már a pozitivist tudományt is elmarasztalja a specializáció túlhajtása, a szintézis hiánya miatt. „*Rajongó tudomány, az a haj, hogy te csak kezet és lábat és fejet látsz és nem látod az egész embert. Meg tudod mondani, mire valók a testrészek, de nem tudod megmondani, hogy mire való az egész ember.*”⁴ A fenti idézetek meggyőzően hatnak ahhoz, hogy egyetértsek Veres András megállapításával, miszerint a pozitivist tudomány és az analitikus lélektan valójában rokonoknak tűnnek inkább, mint ellenfeleknek – a Karinthy közlebről érdeklő dilemma szempontjából.

Talán túl sokat várt Karinthy mind a pozitívizmustól, mind az analitikus lélektantól. Gondolkodásában az igazi cezúrát az első világháború húzta. Nem a

⁴ Kezek és lábak. In: *Krisztus vagy Barabbás?* 1928. 96.

tudomány ismeretértékét vagy a technikai fejlődés távlatait kellet kétségbe vonnia, hanem az ezekhez fűződő népboldogító remények létjogosultságát. A tudomány és a technika az ember kezében lealjasító. Ez a tapasztalat váltotta ki belőle civilizációkritikáját is. (Hasonlóan gondolkodik Thomas Kuhn is a *Tudományos forradalmak szerkezete* című 1962-ben megjelent művében. Szerinte is csak addig voltak a tudományok valóban hasznosak, amíg fel nem használták őket háborús célokra.) Ennek eredményeképpen születik meg Karinthyban egy új Nagy Enciklopédia elkészítése. Ennek a vállalkozásnak a lényege az alapfogalmak tisztázása. A szavak és a technika megtévesztő – képmutató, illetve helytelen – alkalmazását támadja, hogy lehetlenné váljon a velük való visszaélés, a manipuláció és a háború. Merőben modern gondolatnak tartom ezt, hiszen Alan Sokal 1996-ban írt erről egy könyvet *Tudományos imposztorok* címmel, amely nagyjából ugyanezzel a problémával foglalkozik, vagyis azzal, hogy hogyan élnek vissza szerzők bizonyos tudományos fogalmakkal, hogy ez mennyire megtévesztően hat az emberekre. Alan Sokal azonban nem vállalkozik a fogalmak újra tisztázására, őt inkább a leleplezés folyamata érdekli. Karinthy a húszas, harmincas évek fordulóján már a tudomány ismeretértékét is kétségbe vonja, úgy látja, hogy ennek a helyzetnek a kialakulásában a metafizika és a tudomány is hibás. Ezenfelül az akarat filozófusainak – elsősorban Nietzsche és Schopenhauer – felelősségét hangsúlyozza.

A századelő művészi törekvései Magyarországon – tendenciák a prózában

Az új század szomorú állapotban találta a magyar irodalmat. Az 1880-as évek nagy kísérletei már mind letörtek. Nincs igazi olvasóközönség, a lapok nem irodalmárok, hanem üzletemberek kezében vannak. A művekhez sem kritika, sem visszhang nem tartozik. Szürke és tehetségtelen szerzők állnak a középpontban. Erről a kiindulási pontról indul el az a két évtized, amely a magyar művelődéstörténet egyik legszebb szakaszává fejlődött. Annyi tehetség jelentkezett egyszerre a művészetekben, mint addig még soha. A fiatalok mindent látni és tudni akartak, valamint pótolni azokat a hiányokat, amelyek évtizedek alatt halmozódtak fel. Jellemzője a magyar századelőnek, hogy minden egyszerre áramlik be a kultúrába: naturalizmus, impresszionizmus, szimbolizmus, pozitívizmus, neokantizmus, marxizmus. Egyszerre lesznek népszerűek Baudelaire, Flaubert, Dosztojevszkij, Ibsen, Nietzsche, Freud, Bergson, Marx, Strindberg művei. A fiatalok egyszerre olvasnak mindent és mindenkit, egyelőre nem igen értékelnek, csak befogadnak. Lázasan keresik az újat. Szemmel tartanak minden külföldi irodalmat, filozófiai áramlatot és természettudományos felfedezést. Nietzsche munkái, Bergson filozófiája, Freud felfedezései az álom és az ösztönélet terén, Durkheim kezdeményezései a szociológiában új utak lehetőségeit ígérlik. Einstein relativitáselmélete is hódító útjára indult, ami a természettudományok fejlődéséhez adott löketet. A magyar

szellemi életben mindez egyszerre hatott, egy időben. A szubjektivizmus és a miszticizmus irányába ható XX. századi ösztönérzésekkel egyidejűleg érvényesül a XIX. század pozitívizmusának és természettudományosságának a hatása is. Különböző művészi elképzelésekhez adnak sugallatot egyidejűleg a különböző olvasmányok: realista és irreális irányú út keresésére. Ebből is magyarázható az a különös jelenség, hogy a Nyugatban egyszerre van jelen: racionalista politikai radikalizmus és misztikus költői irrealitás, amelyek egy-egy alkotásban békésen megférnek egymással. Új művészi lehetőségek fakadnak ebből az összetorlódásból. A fiatal szerzők az elkésett ütemeket egyszerre akarják behozni. Ezért az Európában évtizedek során egymást váltó irányzatokat egyszerre akarják meghonosítani a magyar irodalomban. Változatos kísérletek és keveredések születnek ebből a helyzetből: naturalizmus, realizmus, szimbolizmus, impresszionizmus és szecesszió jegyei keverednek a művekben. Szembefutó áramlatoknak ekkora zűrzavarával ritkán találkozni a történelem folyamán. Az előbbiekből szinte logikusan következik, hogy nincs egységes stílusiránya a kornak.

Természetesen a prózában is jelentős változások történnek. A századvég csillagai, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Ibsen, Zola, Csehov még jelen vannak valamelyest, de fényük már kihunyóban van az új inspirálók, Bergson, Freud, Nietzsche stb. fényében. A naturalizmus még tartja magát, de a legtöbben a misztika, az irracionális felé fordulnak. A legellentétebb eszmék kerülnek egymás mellé. A művészetekben a legnagyobb zűrzavar tapasztalható, de a tendencia már kitapintható: mindenáron újat, eredetit keresni, s általában nem a realizmus, hanem az irracionális irányában. A realizmus folytonossága megszakadni látszik, viszont újjáélednek olyan célkitűzések, mint például: felfedni a német romantikát, a kísértetjárást, az álom, az örület és a csoda motívumait, a borzongást és a titokzatosságot. Ezen az úton járnak a Nyugat szerzői is, de a folyóirat által képviselt értékrend igazából nem kozmopolitizmust, hanem korszerűséget jelentett. A szerzők „csupán” a kortárs nyugati irodalommal igyekeztek lépést tartani. A lélek ködös tájain, a sejtések, megérzések világában ők kezdtek el először alaposan tájékozódni. A magyar nyelv ennek megfelelő kimunkálása is megkezdődik. Maradandót azonban – a lehetőségek ellenére is – sajnos csak kevesen alkottak.

Karinty szerencsére nem tartozott ez utóbbi csoporthoz, bár kétségtelenül ennek a generációnak volt a tagja. Gyakran olvashatjuk, hogy Karinty Frigyes, a népszerű humorista és sokoldalú író, a Nyugat első nemzedékének írója, a Nyugat alapítói közé tartozott. A fenti két állítás ebben a formában nem igazán állja meg a helyét. Karinty első írása a Nyugatban 1909-ben jelent meg (ez a *Hangverseny* című vers volt), mégsem tartozott az alapítók közé. Sőt, ha áttekintjük a folyóirat első néhány évfolyamát, feltűnik, hogy a kritikák igen magas számához képest kevés, sőt igen ritka Karinty szépirodalmi publikációinak száma. Karinty több levelében a Nyugattól való különállását

hangsúlyozza, és gyakran kívülállóként méltatja a lapot. A Nyugat szerkesztősége már 1910 körül szívesen látta volna állandó munkatársai között Karinthyt, de végülis csak 1923-ban került fel a neve címlapra, a főmunkatársak közé. (Szükség volt rá, hiszen Karinthy neve igazán jól csengett – ekkor már a legnépszerűbb írók közé tartozott.) Korban feltétlenül az első generációhoz kell t sorolnunk, de gondolkodásmódjában, művészi alkotásai tükrében már megelőzte kortársait, hiszen a Nyugat második nemzedékének egyik legfontosabb jellegzetessége, az objektivitás már korai műveiben is megmutatkozik. (Természetesen itt elsősorban novelláira kell gondolnunk.)

Végigtekintve a szellemi áramlatok sorát, egyáltalán nem feltűnő az a tény, hogy Karinthy műveiben jól megfér egymással tudomány és misztikum. Hogy Karinthy melyiket érezte magához közelebb, már igen nehéz eldöntenünk. Munkásságának korábbi szakaszában más-más szerepet kap a misztikum, mint halála előtti műveiben. A tudományok iránt való érdeklődése, a valóság szeretete viszont élete végéig elkíséri és műveiben közel ugyanazt az értéket képviselik. Kortársai, barátai feljegyzéseiből is az derül ki, hogy a tudomány iránti érdeklődése nagyobb volt, mint a misztikumhoz való hajlama. Fia, Gábor is ebben a meggyőződésben ír apjáról⁵, de ennél is árulkodóbb Karinthy mottója az *Utazás a koponyám körül* (1938) című regényéhez: „Mitoszokon és legendákon túl ajánlom könyvemet a nemes, igazi tudománynak, mely soha nem volt olyan türelmetlen a babonával, mint vele szemben a babona.”⁶

Karinthynek a tudományhoz való kapcsolatát a pesti lapokba írt cikkeiből jobban megérthetjük, mint szépirodalmi műveiből. A novellákban és a regényekben folyamatosan jelen van a tudomány valamely ága. Karinthy szinte mindig a tudomány területeiről hoz példákat, ha igazolni vagy bizonyítani szeretne valamit. Mindez azt mutatja: Karinthy jól ismerte azokat a fizikai, matematikai törvényeket, amelyekre oly gyakran hivatkozik. Ám a valóság más volt. Tudása némely területen meglehetősen felületes volt. Más volt a helyzet azonban az orvostudománnyal, a biológiai kísérletekkel. Ezek minden eredményét nagy figyelemmel követte, nem kerülte el figyelmét semmilyen új felfedezés. Meglehetősen sokat tudott például a szervátültetésről, érdekelt az akkor még gyerekcipőben járó örökléstan. A betegségek és a gyógy módok különösen érdekelték. (Akárcsak barátját, Kosztolányit.) Az emberi test igen alapos ismeretét több forrásból szerezte: nyilván hatással voltak rá ezirányú

⁵ „Apa görcsösen kapaszkodott valamibe, ami nem létezett. Szelleme titokzatos intellektuális gyökerekből táplálkozott, mégis elfogult volt a valóság iránt. Olyan olthatatlan szerelemmel szerette a Valóságot hogy – ... elfogulttá, sőt néha türelmetlenné is tette ... az imbolygóbb és kuszább jelenségekkel szemben. A Valóság szerelmese volt, a legmagasabb értelemben vett Tényeké és Törvényeké. Az igazság nem is jelentett számára mást, mint teljes bizonyossággal és pontossággal megismert Valóság elvont tényét.” In: KARINTHY MÁRTON: *Ördögörcs*. 2003, 342.

⁶ KARINTHY FRIGYES: *Utazás a koponyám körül*, 1957, 5.

olvasmányai, orvos barátai, ideg orvos felesége, és 6 maga is járt fél évet az orvosi karra.

Mindenesetre az emberi test ismeretét szános novellájában és szinte mindegyik regényében bizonyítja. Az *Utazás Faremidóba* (1916)⁷ sebészorvosa a regény elején a katonák háborúban szerzett sebesüléseit elemzi részletesen. Majd a *Capilláriában* (1918) az oihák és bullok felépítését hasonlítja az emberi testhez Gulliver. A *Mennyei riportban* az emberi agy szerkezetét írja le a legtermészetesebb módon, mikor Merlin Oldtime és Diderot két fiatalember szellemébe bújik, hogy azok testesítsék meg őket. Bonctani tudására hivatkozva Oldtime pontosan leírja, az agy mely részében haladnak éppen. Az *Utazás a koponyám körülben* olvashatunk legtöbbet Karinthy „orvosi tudásáról”, kezdve a tünetek sorolásától egészen a műtét leírásáig. A *Kötéltáncban* is gyakran olvashatunk emberi testen végrehajtott kísérletekről, sőt olyan orvosokról, akik önmagukon végeztek kísérleteket.

Kosztolányiné meglehetősen szubjektív leírásában Karinthyról ezt írja: „*Sokáig és sokszor nem tudott dönteni irodalom és tudomány között.*”⁸ Ez az idézet arra mutat rá, hogy Karinthy műveiben gyakran keveredik tudomány és művészet, ő pedig mintegy kötéltáncot jár a kettő között. Karinthy a harmincas években szerzett írásaiban (többségük a Pesti Naplóban jelent meg) gyakran irt tudomány és művészet kapcsolatáról, ám ezekből az derül ki, hogy nagyon is el tudta választani a kettőt egymástól. A *Játékos tudomány*⁹ című cikkben ezt írja: „*Mi még úgy tanultuk az iskolában, hogy a költészet az a képzelet világa, a tudomány pedig a valóságé, meg az értelemé ...*” Karinthy még csak sejti, hogy korára a kettő kezd helyet cserélni. Értetlenül áll bizonyos jelenségek előtt. Nem érti, mit keresnek a színházban a tudományos „felvilágosítás” előadásai. A közönség amúgy is hanyagolja a színházat, nem valószínű, hogy a színpadon szívesebben látnának tudósokat. „*... a tudomány maradjon retortái mellett, a színház pedig legyen színház.*”¹⁰ Karinthy észrevétele az, hogy a művészet egyre unalmasabbá válik, ezzel szemben a tudomány érdekesebbé és izgalmasabbá. Viszont az irodalomban megváltozott viszonyokat kétkedéssel figyeli. Hiszen már megfigyelhető az a jelenség, amikor is a „tiszta irodalom” egyre szigorúbb tárgyilagosságot követel. Karinthy Thomas Mann és Proust műveinek olvasása nyomán klinikai vizsgálóteremben érzi magát és azon csodálkozik, hogy ezek a szerzők miért nem tűrnek meg műveikben semmilyen homályt, bizonytalanságot. Az író számára pedig nem marad más eszköz, mint a megfigyelés. (A szakirodalom gyakran emlegeti, hogy Karinthy is kitűnő megfigyelő volt.) A nyugati irodalomban tehát már elindult az a tendencia, amit

⁷ Továbbiakban: *Faremidó*

⁸ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ i. m. 47.

⁹ *Magyarország*, 1925. július 21.

¹⁰ *Játékos tudomány*, *Magyarország*, 1925

Karinthy 1931-ben még furcsáll, de az ő kései műveinek is jellemzője lesz. Ekkor, 1931-ben mondja ki konkrétan azt a gondolatát, amit hátralevő éveiben gyakran emlegetett: tudomány és irodalom kezdenek helyet cserélni. Hat évvel később a *Tudomány és alkímia*¹¹ című cikkben ugyanezzel a témával foglalkozik. A művész pontos és óvatos regisztrálását vállalta a világnak, viszont a tudósok regényes képzelődésbe, költői ábrándokba menekülnek. Mindennek okát pedig a népszerűsítő tudományos munkákban látja. Korunk szerzője, Richard Dawkins Szivárványbontás c. könyvében (2001) is felemelte hangját ezzel a problémával kapcsolatban. Dawkins ezt egyszerűen tudatos lebutításnak nevezte, – Karinthy pedig *mulattatva tanításnak*. Mindkettőjük problémája, hogy az ez ellen tiltakozó tudósokat pedig semmibe veszik. A szórakoztató jelleg téves okból vonzhat embereket a tudományhoz, és a legrátermettebbeket elfordíthatja tőle, hiszen ezzel a tudomány ugyan – megőrzi szórakoztató jellegét – elveszti igazi értékét. Nyilván évtizedek óta foglalkoztatja ez a téma az igazi tudósokat, így Karinthyt is. „*Speciális eljárással*”¹² című cikkében az olyan fiataloknak szóló könyvek ellen tiltakozik, amelyek a tudományos felfedezésekről számolnak be szórakoztató jelleggel. Thomas Kuhn is foglalkozott ezzel a problémával, őt is felháborítják az ilyen jellegű művek, mivel azok csak a tudományos forradalmak végeredményét közlik, az odáig vezető utakat már nem. A másik problémája ezekkel a művekkel kapcsolatban az, hogy nem használják a tudomány nyelvét, vagy ha igen, akkor rendszerint félrevezető módon. Korábban a valódi szaktudomány nyelve száraz és elvonatkoztatott volt, feladata nem volt más, mint a tárgy *kifejezése*, nem pedig *közlése*. Karinthy szerint a tudomány többé nem a jelenségek regisztrálásával foglalkozik, hanem a művésztől kölcsönként szárnyakon száguld tovább. Érdekes, hogy Karinthy hol a tudomány fejlődésének, hol pedig a művészet változásainak szemszögéből vizsgálja az eseményeket. Az első két cikkben a tudomány elkorcsosítását nézi szomorú szemmel, a Harmadikban viszont úgy látja a művészet látta nagyobb kárát a változásoknak. Meg kell jegyezni: Karinthy soha nem állítja szembe a tudományt és a művészetet, egyiket sem okolja a másikban lezajló negatív változásokért. Igazából az a fontos, hogy talán Karinthy volt az egyetlen korabeli író Magyarországon, aki mindkét területen észrevette a változásokat és ennek hangot is adott. „*Bár végzetes különbség nincs tudomány és költészet között ... a kettő a végtelenben találkozik.*” – mondja Karinthy.¹³

Karinthy szépirodalmi műveinek jelentős része foglalkozik tudományos problémákkal és megoldásokkal, tehát jócskán élt a természettudományok által

¹¹ *Pesti Napló*, 1937. augusztus 8.

¹² *Pesti Napló*, 1938. január 30. Alcíme: Népszerű tudomány

¹³ *Pesti Napló*, 1934. október 24. A cikkre Kolozsvári Grandpierre Emil hivatkozik Eretnek esszék c. művében, de pontos adatokat nem ad meg róla.

nyújtott lehetőségekkel. Ezeket a műveket olvasva igazat adhatunk Dawkis észrevételének, mely szerint a tudomány által nyújtott inspirációk nem teszik tönkre a művészetet. Karinthy művei nem túlterheltek a tudományos szakszavaktól. A tudomány nem mondanivaló nála, hanem eszköz. Méghozzá kifejező eszköz, melynek használata cseppet sem megy a művészet rovására. Karinthy felfedezte és kihasználta a tudomány poétikus lehetőségeit, Dawkins szavaival élve: tudomány és művészet szövetséget kötött egymással. Azonban figyelembe kell vennünk azt a tény is, hogy Karinthy elsősorban és kizárólagosan művész. Nem természettudós, nem lélekelemző, nem fizikus vagy filozófus, hanem író. Igaz olyan író, akit mellesleg érdekelt minden természettudományos elmélet és kutatás. De vajon jártas volt-e annyira a tudományokban, hogy műveibe beledolgozza azokat? Volt-e elég kompetenciája, hogy lépten nyomon tudományos tételekre hivatkozzon? A kor emberének természetes dolog volt, hogy efféle témákról olvasott nap mint nap, hiszen gyakran lehetett olvasni új elméletekről, találmányokról. Karinthy sem szenzációkeltésből írt róluk, hanem elsősorban személyes érdeklődése miatt. A tudomány adta lehetőségeket kihasználta, de nem élt vissza velük, hogy megtévessze ezzel az olvasót. Mindezek ellenére Karinthy tudomány és művészet kitűnő szintézisét alkotta meg műveiben.¹⁴

Karinty tudományos-fantasztikus művei

A tudomány az író számára, a művészet érdekében fontos és szükséges lehet. Tudomány és művészet között nagy az átfedési terület. „Az alkímiából kémia lett, s a pszichoanalitikus művészetből pszichoanalitikai tudomány ... Minden művészetből tudomány lesz végre.”¹⁵ A tudomány is hasznosítja a művész ötleteit, képzelőerejét. Vitathatatlan, hogy van kölcsönhatás tudomány és művészet között, és ez a legintenzívebben a fantasztikum világában mutatkozik meg. Ha ezt a relációt a művész szemszögéből nézzük, akkor elmondható, hogy a tudomány újabb „fantasztikus” történetek kiötlésére serkenti őt. A technikai találmányok által serkentett fantasztikum példái a Karinthy novellák közül: *Körhintá, A pilóta, Ballada a férfiakról, A régi város, A dárda, Természetes kiválódás* stb. Öt regényéből pedig négy tartozik a tudományos fantasztikus művek közé. Karinthy művelt és intelligens amatőr ismerője volt a kor tudományos eszméinek, de nem kötik a hivatásos tudósok szakmai tekintélyelvű megfontolásai, így bátran nyúlhat a legbonyolultabb témákhoz is (anyagszerkezeti kutatások, relativitáselmélet). A tudomány különös hipotézisei elsődleges ihlető források számára, ugyanakkor „Karinty álmodozó és tervező, egyszerre a jelenben és ab ovo egy élő fantaszta is.” Műveinek jellemzője, a

¹⁴ „Eredményt csak tudomány és művészet összműködése hozhat.” In: *Utazás a koponyám körül*, 1957, 164.

¹⁵ Az idézetre GEROLD LÁSZLÓ hivatkozik a Szépprózai válaszok a kor kihívásaira c. cikkében. In: *Legendák és konfliktusok*, 1997.

humán-reál határok lerombolása, a tudomány ihlető forrásként való felhasználása és a jövő felé fordulás.

Pályája is a tudományos- fantasztikus kalandregénnyel indul (*Utazás a Vénuszba, Utazás a Merkurba, Nászutazás a föld középpontja felé*). Ezekben a művekben még Verne hatását érezni, amikor is a technikai fejlődés kizárólagosan üdvös és boldogító hatását hirdeti Ennél azonban sokkal meghatározóbb számára Wells munkássága. Az 1910-es évek jelzik első sci-fi korszakát. A *Grimaszok* (1914) című kötetben gyűjtötte össze ezen műveit, például: *Földrajzóra 2852-ben, Marslakók a Földön, Levél az űrön át, Az emberiség városa, Legenda az ezerarcú lélekről*. Majd ezt követi 1916-ban az *Utazás Faremidóba* és a *Capillária*. Karinthy legjobb munkái a kopernikuszi fordulatnak valamilyen kisebb-nagyobb változatára épülnek.¹⁶ Ma ezeket a fordulatokat tudományos forradalomként elemezzük. (Thomas Kuhn teóriáját elfogadva paradigmaváltásról beszélünk.) Karinthyt különösképpen izgatják a folytonosság megszakadásai a tudományos gondolkodásban, kutatásban. Számára is egyértelmű, hogy az emberiség a XX. század elején egy hasonló tudományos forradalomhoz érkezett, ő azonban nem a tudománytörténeti tényekre kíváncsi, hanem a tudományos fordulatot megelőző ember reakciójára.

Karinthy első köteteinek írásai többféle fantasztikum megközelítést rejtenek. A gondolat kísérlet egyelőre nem más, mint játék a tudománnyal, fricska az imádott mester, Wells műveire. Felújítja a gulliveriádát, és 1916-ban jelenik meg az *Utazás Faremidóba*, amely a világirodalom első robotregényei között van. Éles társadalomkritika, tiltakozás a háború hazafias és determinisztikus beállítása ellen, keserű kritika a civilizáció hamis értékeiről és gépek bámulata egyben. Karinthy sokat tudott a korabeli robotmítoszról, és Gulliverjével is szájatva ámulatja a szolaszik értelmes gépi világát. A *Capillária*¹⁷ is a korában népszerű témával foglalkozik, a víz alatti világgal, de míg a kortársak a vízfelszín alatt valamiféle szárazföldi világot képzelnek el, addig Karinthy már a műkopoltyú gondolatával foglalkozik, és ennek megfelelően Gulliver már valódi „homo-aquariusként” közlekedik a tengerfenéken. Karinthy ebben is megelőzi korát. Karinthy első közt veti fel a teleportálás vagy a negyedik halmazállapot gondolatát is.

Utolsó fantasztikum teremtő korszaka 1930-tól haláláig tart, ekkor fejti ki legmerészebb és legkeserűbb gondolatait *A Mennyei riportban* és az *Utazás a koponyám körülben* a verisztikus ábrázolás és a fantasztikum merőben új ötvözetével kísérletezik, átlépve a tudományos fantasztikum határait és kötöttségeit.

¹⁶ KARDOS LÁSZLÓ megállapítását ANYGYALOSI GERGELY idézi a Karinthy Frigyes kritikai elvrendszere c. cikkében. In: *A Költő hét bordája*, 1996, 254.

¹⁷ Eredetileg: *Utazás Capilláriába*

Karinthy eltökélten kutatja költészet és tudomány átfedéseit, összefüggéseinek rejtett kapcsolatrendszerét. Az esztétika és a tudomány alapelveinek összemosisásával is kísérletezik, de ez csak extrém és rendhagyó kísérlet marad, minden esztétikai érték nélkül: hagyományosan kudarcot vallanak ezek a próbálkozások, jelezve, hogy ez az út járhatatlan. Karinthy eleinte optimistán hitt a tudományok mindenhatóságában. Az ő és korának gondolkodásában-mint már jeleztem- az első jelentős cezúrát az első világháború húzta. A húszas évektől kezdve világképe fokozatosan elkomorul. A valamikor a racionalizmusban, a felvilágosodás ráció fogalmában bízó, a tudományban, a technikában hívő és a fejlődést központi fogalomként használó Karinthy a *Kötéltánc* után egyre kevesebbet emlegeti ezeket a fogalmakat. Csalódnia kellett a tudósokban, akik a tudománnyal visszaélve azt a háború eszközévé tették. A tudomány és a technika iránti érdeklődése nyomon követhető egész életművében, de valójában mindig az embert, az emberi „működést” figyelte. A gép paradoxona az, hogy a mechanizmus idővel mindig az emberi felé terjeszkedik, annak a szerepét veszi át, s végül az embert is kiszorítja. Az ember képére formálódnak, önálló életet kezdve. Karinthy fokozatosan veszítette el hitét a tudományban és a gépekben is, ezt a folyamatot már a Faremidó Gulliverjével megfogalmaztatta, 1916-ban: „*Gépek és művek felülmúlták az embert: tökéletesebbé lettek, s csakhamar ott tartottunk, hogyha az ember tökéletes akart lenni utánozni volt kénytelen a gépeket, antik egykor az embert utánozták ... Az emberek jobban bíznak a gépekben, mint egymásban.*”¹⁸

Babona és misztikum a Karinthy művekben

Richard Dawkins említett művében gyakran emlegeti, hogy a költők nem használták ki a tudomány adta lehetőségeket a művészetben. A babonával kapcsolatban azonban nem állíthatta volna mindezt, hiszen költők gyakran használták a babonában rejlő inspirációkat a művészet számára. Jobban vonzotta a szerzőket, mint a tudományos témák bármelyike. Nehéz megfejtetni, hogy mi lehet ennek az oka, ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy a tudomány és a babona iránti hajlandóságunk mögött ugyanaz a dolog áll: a csoda iránti vágyunk. Mégis, ha összehasonlítjuk a babonával és a tudománnyal foglalkozó művek számát (és ne csak irodalmi művekre gondoljunk), az eredmény egyértelmű. A költők, írók gyakran fordulnak a babonához ihlető forrásként: letűnt korok és kultúrák hiedelemvilága érdekli őket, vagy maguk találnak ki ezekhez hasonlókat. A romantika korára volt legjellemzőbb a középkorhoz és ezzel együtt a misztikumhoz való fordulás. Boszorkányüldözés, alkímia és megannyi mára már misztikusnak tűnő téma állt rendelkezésükre a szerzőknek. A népi hiedelemvilág és a népi babonák is érdekesnek bizonyultak. A magyar

¹⁸ *Utazás Faremidóba*, 1957, 23.

irodalomban Arany János balladái és Kisfaludy Sándor regéi ennek legismertebb példái. A romantika idejében tehát a misztikum forrását a népi hiedelmek világa adta. Hogy a XX. század elején, Karinthy korában is éltek még ezek a népi babonák, jól mutatja Velinszky László *A babonákról* (1912) című rövid munkája. A babonát ő is tudományos szempontból közelíti meg, bár munkája – mai szemmel nézve – közel sem tekinthető tudományosnak. A babona Velinszky szerint nem más, mint a tanulatlan ember képzetei az általa nem ismert dolgokról. Az ő véleménye szerint a babona társadalmi úton, az „egy bolond százat csinál” elvén terjed. Velinszky divatos babonának tartja saját korában a szellemidézést és a hipnózist, ahol a szuggeráló – a médium – átviszi akaratát a másik emberre. Főleg a népi hiedelmekkel foglalkozik, azonban a XX. század egyik legmeghatározóbb szellemi áramlatával, az analitikus lélektannal nem. Pedig a kor irodalmi szerzőinek nagy része műveik középpontjába a freudi pszichológiát állítja. Az álom és a hipnózis a művek középpontjába kerül. Az álom és az ébrenlét közti állapot már nemcsak a pszichológusokat és a szerzőket vonzza, de a közönséget is. A szerzők műveikben igyekeztek eleget tenni a kor kihívásainak. A századforduló gondolkodás- és szemléletbeli változást jelentett sok szempontból. Többek között ekkoriban válik kifejezetten a tudományos – és vele összefüggésben a művészi – érdeklődés egyik központi tárgyává az emberi lélek. A Freud nevével összeforrt lélekelemzés beláthatatlan szellemi forradalmat kezdeményezett. Minden addiginál nagyobb szerepet kap az ember cselekedeteit és érzelmeit irányító összefüggések megismerésének igénye. Az irodalom célja olyan állapotban meglesni az embert, mint például az álom vagy az örület. Ezek kínálóznak ugyanis a legalkalmasabbnak az egyébként feltárhatatlan motívumok megismerésére. A Nyugat első nemzedékének írói közül talán Babits, Kosztolányi és Karinthy voltak azok, akiket leginkább megérintett a freudi pszichológia. Már említettem a kornak a misztikumhoz való vonzódását, illetve ennek a forrását. Ezek alapján tehát a misztikum forrását ebben az időben leginkább az analitikus lélektan szolgáltatta. A kor misztikumának nem sok köze van már a népi babonákhoz. Karinthy művei is bővelkednek misztikus részletekben, élete végéhez közeledve egyre inkább. „*Mélységesen racionális alkata semmiféle termékeny homályt nem hagy írásaiban érvényesülni.*”¹⁹ Ennek ellenére más szerzőket viszont sikerült zavarba hoznia Karinthynek, azáltal, hogy a mai napig nem tudták megfejteni egyes műveinek értelmét. Az igaz, hogy Karinthynek szigorú elvei voltak – Babitson kívül alighanem 6 vallotta a leghatározottabb világszemléleti elveket a Nyugat nagy nemzedékéből. Még akkor is, amikor a „minden másképpen van” elvét fogalmazza meg, akkor is csupán az ész határait keresi, hogy belül maradjon azokon – paradox módon –, hogy megőrizhesse a valamiben hívés

¹⁹ ANGYALOSI GERGELY: Karinthy Frigyes kritikai elvrendszere, In: *A költő hét bordája* 1996, 249.

esélyét. A nagy források közül, amelyek gondolkodását táplálták élete végéig egyik sem vesztett jelentőségéből. A tudományba vetett hite – még ha csalódott is benne – töretlen maradt. Ennek ellenére a misztikus jelenségek is végig kísérték életművét. Egészen korai műveiben is találunk már ilyen részleteket, de a babonás jelenségek csak élete felé jelentkeznek egyre sűrűbben. Ennek oka elsősorban betegsége lehetett. Az *Utazás a koponyám körül* az a mű, amelyben a legtöbb példát találhatjuk Karinthy babonás viselkedésére, sőt ebben a regényben be is vallja, hogy babonás jelenségek kísérték egész életében. A babona ennek ellenére nem lett életművének fontos része, a tudomány volt az, ami jobban lekötötte Karinthy figyelmét. Ezt támasztja alá utolsó regénye elé írt mottója is. A tudományos-fantasztikus művek „misztikuma” egészen másból adódik, mint későbbi műveié. Ezekben ugyanis a fantasztikum az, ami misztikusan hat. A lélektanból fakadó misztikum regényeiben először az 1923-as *Kötéltáncban* mutatkozik. A cím konkrétan a lelkesült embernek az örület és az épelméjűség közti küzdelmére utal, de ennél tágabb jelentést is kap: azt a bizonytalan állapotot idézi, amelyben a főhős (Jellen Rudolf – Darman Dénes – Raganza) élet és halál, cél és kiútatlanság, boldogság és kudarc között lavírozik. Jellen Rudolf valóban kötéltáncot jár reális és irreális között. Fontos szerepet kap az álombeliség, a hipnózis, és annak divatos módszere, az altatás. Érdekes, hogy Karinthy műveiben a misztikus jelenségek a tudománnyal együtt jelennek meg. Ugyanis Jellen Rudolf gyakran gondolkodik azon, hogy az életét valóban éli-e, vagy csak egy filmet lát. Eközben Karinthy a filmről szerzett összes tudását felhasználja, hogy jobban érzékeltesse azt az önkívületi állapotot, amelyben hőstét ábrázolja. Az orvosokat mint áldozó papokat ábrázolja, a Jellen-féle hipnózist pedig mint forradalmat a tudományban. De a tudomány és a misztikum ugyanígy együtt jár a *Mennyei riportban* is, amikor Merlin Oldtime a rádión keresztül közvetíti a túlvilágról Szalay Károly szerint a spiritizmus és az okkultizmus először a *Mennyei riportban* jelentkezik azzal, hogy Oldtime a túlvilágra tesz utazást. Azonban már a *Kötéltáncban* is felfigyelhetünk hasonló részletekre. A regény például a szereplők (Erna, Olga és Jellen) másvilágról szóló vitájával indul. A túlvilági téma tehát már 1923-ban megjelenik. Ugyanígy a spiritizmus: Jellen Rudolf híres pszichiáterként ismert orvosi körökben, de az 6 gyógy módjával kapcsolatban úgy beszélnek Európa-szerte még az orvosok is, mint egyfajta szeánszokról és csodatételekről. Egyedül Tölgy és Bolza doktor várja kétkedéssel Jellen érkezését – ők az egzakt tudományok képviselői a regényben. Jellen módszerét – egy újfajta hipnózist – alkalmazzák azon a klinikán is, ahova várják őt, és ezeket a gyógyító foglalkozásokat valóban szeánszoknak hívják. Az orvosok arról beszélnek, hogy a gyógyításban félre lehet tenni a késeket, mert újra divatba jött a mesmerizmus, vagyis a kézrátevés és a szemmelveréssel való gyógyítás. Jellen kísérletei pedig ezen alapulnak. Jellent már nem is orvosként, hanem csodatevőként tartják számon. Bolza doktor elismeri, hogy Jellen tud gyógyítani – hiszen a bénák járnak, a

némák megszólalnak – ennek ellenére szemében Jellen csupán olcsó ördög. Jellen személyiségét és munkásságát a leggyakrabban olyan szavak kísérik, mint például: *bűvölet, megbűvölés, csodatétel, babona, csodadoktor, ördög, szemmelverés, szemfényvesztés, szélhámós és csaló*. Mind a babona tárgyköréből származó szó. Jellen be is vallja Bolzának és Ernának is, hogy mindaz, amit eddig csinált, valójában csalás. Miután Bolzát „felébresztette”, megfogadja, többé nem végez hipnózist. Ezután jelenik meg a regényben Darman Dénes, spiritiszta. Darman is szeánszokat tart a lakásán, ő azonban nem gyógyít, hanem szellemeket idéz. Karinthy itt ismét a tudományt hívja segítségül. A szellemidézés leírásában ugyanis újra a filmről szerzett tudását, valamint a fizikai és „természetesen” az orvostudományi ismereteit is hasznosítja. Így kerülhetnek olyan kifejezések a szellemidézés folyamatának leírásába, mint a *szimpatikus idegrendszer, rádiumsapka, sárgafolt, áramfejlesztő, áramkörök*. (Meg kell jegyezni azt is, hogy Karinthy Darman foglalkozásainak leírásakor újra a sci-fi műfajából merít.) A regény második harmadának végén le is hull a lepel a technikai megoldásokról, amikor Darman ismét bevallja Ernának, hogy csaló. A *Kötéltánc* utolsó harmadában ugyanarról a szeánszról és szellemidéző gépről olvashatunk, amelyet Darman is használt. Darman és Jellen is azt használták ki foglalkozásaik során, hogy az ember néha tévesen észlel dolgokat. Darman szeánszai olyan körülmények között zajlanak, amelyben az ember nem igazán látja tisztán a dolgokat – sem fizikai, és éppen ezért szellemi értelemben sem. A babonával kapcsolatban a regényben még a bálványimádás jelensége is előkerül: Kalp István ugyanis nem tud a vallás által körülírt istenben hinni, ezért csinált magának egy istent egy emberből – Carabella Lídiából. Képre is szüksége van, hogy imádhassa, csinált magának egy bálványt. Jó pár kutatás kimutatta, hogy a vallások kialakulása és a babonás jelenségek között szoros összefüggés áll fenn, ennek az összefüggésnek a bálványimádás az egyik alapja.

A misztikus és a babonás jelenségek tehát nem a harmincas években jelentkeznek először Karinthy műveiben. Már a húszas években írt ezekről az egyre divatosabbá vált elméletekről a Pesti Napló hasábjain vagy a *Ki kérdezett?* című kötetében. Nagyobb hangsúlyt azonban valóban csak a *Mennyei riportban* kapnak. A misztikus, gnosztikus és spiritisztikus elemek nagy szerepet kapnak. Oldtime a Mennyországot keresi, ott pedig elvesztett kedvesét. A túlvilág témája itt nagyobb szerepet kap, de nem a babonával kapcsolatos. Annál inkább a mód, ahogy Merlin Oldtime eljut a túlvilágra. Karinthy ebben a műben már nem mindig fordít nagy gondot arra, hogy a valóság látszatát keltse, mint korábbi műveiben. (Ez alól kivétel a narrátor az első oldalon kiköti, hogy ő távol áll mindazoktól a misztikus elemektől, szektáktól és „tudományos” kutatóktól, akik ebben a furcsa ügyben szerepet játszottak.) Tudományos ismereteit sem igen használja Karinthy ebben a regényében. Merlin Oldtime egész életét misztikus jelenségek kísérték végig. Keresztnevét a híres varázslóról kapta, mivel születésekor Oldtime apja mágiával foglalkozott. Fiatalon okkult tudósok

társaságába keveredett, mutatóványait a babona terjesztésének, őt magát pedig csalónak tartották. Maga Oldtime nem hisz a spiritizmusban (kutatásai során gyakran vett részt ilyeneken és bizton állítja, hogy mindez csak csalás), szerinte ez csak egy divat, ami el fog múlni, hiszen semmi eredményt nem tudtak felmutatni.

„... számomra pedig a csoda ott kezdődik, mikor megszűnik csoda lenni azzal, hogy nyilvánvaló és közönséges dologgá válik, mint a villamosság és a rádió ... Engem az alkimisták a maguk korában se érdekeltek volna.”²⁰ Oldtime racionális gondolkodásának látszólag ellentmondanak a körülötte történő események. Mint például, amikor a főszerkesztő szeme láttára egyszerűen eltűnik a szerkesztőségéből, majd kiderül, hogy Oldtime egész nap otthon volt, nem is járt a szerkesztőségben, vagy amikor útlevelét katicabogárrá változtatja. Az utazás előtt csomagjait kanárivá és muskátlivá varázsolják segédei, hogy ne tűnjenek fel a ravatalozóban. Majd megkezdődik a – tulajdonképpen öncélú – utazás a túlvilágra. Itt Oldtime vezetője Diderot, Karinthy legkedvesebb alakja a felvilágosodás korából. Együtt járnak be mind a kilenc kiterjedést, dimenziót. (A *Kötéltánc*ban is szó esett már a harmadik és a negyedik dimenzióról.) A regény innentől egy filozófiai utazássá válik, nem nélkülözve a keleti bölcsességeket sem. (Karinthy egészen sokat hivatkozik ebben a műben a buddhizmus tanításaira.) A babonával kapcsolatban előkerülnek még az arab okkultisták is, de Oldtime udvariasan utasítja el túlvilági vezetője mondanivalóját erről a témáról, hiszen őt az ilyesmi nem érdekli. Karinthy műveiben a babona és a misztikum más- más funkciót tölt be. Kezdetben nála sem lehetett ez több, mint a kor irodalmi kihívásainak és az olvasóközönség igényeinek való megfelelés. A cél eleinte talán csak a borzongtatás, de ezek az elemek egyre érettebbé válnak műveiben. Míg a Mennyei riportban a misztikum „csupán” a művészi kifejezés eszköze volt, a *Kötéltánc*ban és az *Utazás a koponyám körül*ben a misztikum már a lélekelemzésben játszik fontos szerepet, hiszen a freudista pszichológia szolgál alapul ezekben a művekben a misztikumnak, és ennek eszközeit használhatja Karinthy hőseivel, illetve utolsó regényeiben magára vetíti azokat. Élete végéhez közeledve Karinthy művei egyre több babonás elemet mutatnak. Mint már említettem, ebben közrejátszhatott súlyos betegsége is. A pszichológiai kutatások kimutatták, hogy a babona összefüggésben van az életünket érintő bizonytalanságokkal. „Ha az emberek minden ügyüket határozott terv szerint tudnák irányítani, vagy ha a sors mindig kedvezne nekik, akkor sohasem lennének a babona rabjai. Mivel azonban gyakran annyira bajba jutnak, hogy nem tudnak maguknak tanácsot adni ... szánalmasan ingadoznak remény és félelem között: ezért nagyon is hajlamosak arra, hogy bármit el is higgyenek.”²¹ Bizonyos mennyiségű ismeret és jártasság birtokában az ember képes az egyes

²⁰ Mennyei riport, 1957, 41.

²¹ Spinloza: Teológiai-politikai tanulmány. In: JAHODA i.m. 229.

területeket uralma és ellenőrzése alatt tartani. Ahol az esélyeket és a körülményeket a tudás nem képes teljesen ellenőrzése alatt tartani, az ember hajlamos arra, hogy mágiához folyamodjék. Vannak bizonyos kockázattal, bizonytalansággal vagy félelemmel járó élethelyzetek. Ilyen, ha súlyos betegség éri az embert, vagy egy családtagját. Akut veszély vagy nehézség esetén, amely többnyire nagyfokú bizonytalansággal jár, különösen könnyen lép előtérbe a babona. Bizonyos szempontból ez a bizonytalanság egyenlő a döntés alapjául szolgáló információ szegénységével vagy hiányával. Ez összefügg a környezet fölötti ellenőrzés fogalmával is. Ugyanis minél több információ áll rendelkezésünkre adott helyzetről, annál valószínűbb, hogy környezetünkkel hatékonyan tudunk megbirkózni. Kimutatták, hogy az emberek szeretnek információt kapni a várható eredményekről, független attól, hogy az pozitív vagy negatív. Új és erősen fenyegető helyzetek könnyen kelthetnek szorongást, és minél kevésbé ismert a várható kimenet, annál erősebb a szorongás. Ilyen körülmények között erős igény mutatkozik mind az információ, mind az ellenőrzés valamilyen eszközére. Ilyen helyzetekben hívja elő az ember a babonát, mivel az szubjektív érzetét nyújtja az előreláthatóságnak. Így tehát szorongás csökkentő funkciója lehet a freudi nézet szerint: és minthogy az intenzív szorongás gátolja a hatékony cselekvést veszélyes helyzetekben, előfordulhat, hogy a babona fennmaradásának adott esetben pozitív értéke lehet. Ennek oka, hogy az egyénnek olyan érzést ad, mintha a dolgokat valamennyire az ellenőrzése alatt tudná tartani. Freud szerint ez illuzórikus, mégis hozzájárulhat a személyiség épségének megőrzéséhez. Az emberi élet egyik nehéz pillanata, amelyben megvan minden babonára hajlamosító elem: a betegség. Gyakran minden előzetes figyelmeztetés nélkül sújt le és nem ritkán emocionális stresszel jár együtt. Talán ezen a területen a legtöbb a babonás hiedelem és a praktika. Ez még a modern társadalmakra is érvényes jelenség. Karinthyval is ez történhetett: a betegség okozta helyzet miatt ő is fogékonyabbá vált a babonára. Utolsó regénye – a mottó ellenére – legalábbis ezt mutatja. Apró kis jelenetek, közbeszúrt félmondatok, személyes felismerések árulkodnak Karinthy babonás viselkedéséről. A személyes babonák elemek mellett megjelennek a műben a „kollektív”, azaz a tanult babonák is. Néhány példa: Karinthy minden héten megfejt egy keresztrejtvényt, ha ez elmarad, szerencsétlennek érzi a hetét, barátjával spiritiszta történetekről beszélgetnek. Újra megjelenik a halottégetés motívuma - mint korábban a Mennyei riportban. Karinthy egyik képzelődésében arra gondol, barátai táltos és vajákos szertartásokat végeznek. Rózsitól, a cselédtől egy amulett kap, mielőtt elutazik Stockholmba (igaz, Karinthy kineveti ezt a szokást). Bár Karinthy tartja magát a nézethez, miszerint ő nem babonás, mégis rossz érzetet kelt benne, hogy a mütőre, ahova betolják a tizenhárom számot írták. De emellett megjelenik a regényben a kimondott szóhoz fűződő hiedelmek is. Eszerint a baj onnantól kezdve létezik, hogy kimondtuk. Karinthy sokáig nem mer felmenni a bécsi

klinika lépcsőjén, csak később jön rá, hogy azért, mert itt mondta ki legelőször, hogy agydaganata van. (Egyes nézetek szerint ez a szómágia, ami azt jelenti, hogy a kimondott szónak misztikus ereje van, és jövőnket ez befolyásolhatja. Ezen alapulnak bizonyos népi szólások és vallási szertartások. Bizonyos tekintetben a freudi elszólás ide tartozik.) Karinthy így ír erről a jelenségről: „*Tudom, hogy örültség, műveltségem és pozitívizmusom tiltakozik ellene: mégis (efféle babonák végig kísérték az életemet) az a makacs gyanú kínoz, hogy akkor kezdődött a dolog, mikor ezt kimondtam - a gyeseinek akkor született, nem is akkor: attól, hogy megneveztem.*”²²

Ez a gondolat rögeszmeként kísérte végig betegsége idején. Karinthy sokáig nem mondja ki, hogy agydaganata van, még akkor sem, mikor már tudja a végleges diagnózist. Daganatáról csak így beszél: az a dolog, a dolog, arról van szó, azért gyűlnek össze. De ugyanebből az okból nem beszél már a tünetekről sem senkinek.

„*Hiszen nem vagyok beteg.*”²³ „*Ilyesmi, természetesen, csak másokkal történhetik, velem nem.*”²⁴

Úgy érzi, mintha rejtegetnie kellene a daganatát, de álmai is folyton szembesítik vele, egyszer például, elhunyt nővérével álmodik, aki szintén daganatos betegségben halt meg. Gyerekkori szorongató álmai is előkerülnek. A regényben nagyon fontos szerepet kap az álom, az álom és az ébrenlét közti állapot. Ebben a műben a misztikum alapját ezek a jelenségek szolgáltatják. Már a vizsgálatokat is szertartásokként éli meg, a műtétet végző orvosokat pedig – félig önkívületi állapotban – fehér álarcos mágusoknak látja a műtőben. Az *Avdelning 13*, *Addisz-Ababa*, és a *Trelleborg felé fut egy fél fekete eb* című fejezetek is ebben a „köztes” állapotban játszódnak. Karinthy maga se tudja, hol van, furcsa gondolatok és látomások gyötrik őt a műtét alatt. Jól érezhető ebben a műben Bergson és Freud hatása. Tér és idő felborult: amit napoknak, heteknek érzett Karinthy, az valójában csak órákban volt mérhető. Szimbolikus események és jelenségek gazdagítják az álmokat, mint például a félbevágott kutya, aki nem más, mint Karinthy, amint személyiségének másik felét keresi. Karinthy utolsó éveiben a misztikum és a babona tehát új jelentést kapott: már nem csupán a művészi kifejezés eszköze, hanem a lélekelemzése is. Mindez tudományos módon, hiszen Karinthy gondolkodásában az egyik jelenléte nem zárja ki a másikat. Egy koponyában el- és megférhet egymás mellett tudomány és babona.

²² *Utazás a koponyám körül*, 1957, 102.

²³ *Utazás a koponyám körül*, 1957, 41.

²⁴ *Utazás a koponyám körül*, 1957, 23.

Felhasznált irodalom

- Bíró Zoltán: *Két nemzedék* (A magyar irodalom két nagy nemzedéke a 20. században) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- Czine Mihály: *Magyar irodalom a XX. században*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2001.
- Richard Dawkins: *Szivárványbontás – Tudomány, szemfényvesztés és a csoda igézete*. Vince Kiadó, Budapest, 2001.
- Gustav Jahoda: *A babona lélektana*. Közgazdasági- és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Karinthy Márton: *Ördöggörcs*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- Kosztolányi Dezsőné: *Karinthy Frigyesről*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988.
- Thoms Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Urbán László: A képzelet varázslója. *Újírás*, 1990. Január
- Velinszky László: *A babonákról*. Világosság Könyvnyomda, Budapest, 1912.
- Veres András: *A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában*. In: Bíráló álruhában, 1990.
- Alan Sokal – Jean Bricmont: *Intellektuális impostorok – Posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal*. Typotex Kiadó, Budapest, 2000.

A Karinthy idézetek pontos helye:

- Karinthy Frigyes: *Capillária*, Szépirodalmi könyvkiadó, 1957.
- Karinthy Frigyes: *Kötéltánc*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- Karinthy Frigyes: *Mennyei Riport*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.
- Karinthy Frigyes: *Utazás Faremidóba*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.
- Karinthy Frigyes: *Játékos tudomány* In: *Az elátkozott munkás kisasszony - Válogatás az író kötetben még nem publikált írásaiból* (Eredetileg: Pesti Napló, 1931. december 17.)
- Karinthy Frigyes: *Tudomány és alkímia* In: *Az elátkozott munkás kisasszony* (Eredetileg: Pesti Napló, 1937. augusztus 8.)
- Karinthy Frigyes: „Speciális eljárással” – Népszerű tudomány In: *Az elátkozott munkás kisasszony* (Eredetileg: Pesti Napló, 1938. január 30.)